

«УВІРУЙ» НА РІВНІ СВІДОМОСТІ: що таке пропаганда і в чому її сенс

Змусити інших вірити комусь чи чомусь, у щось чи в когось здавна було метою одних у боротьбі за душі й розуми інших. На шляху до досягнення цієї мети передусім стоїть копітка робота з переконання як окремого індивіда, так і групи людей у правильності певних думки, уявлення, світогляду тощо. Переконувати людей повірити в той чи інший посил чи конструкт має своїм завданням пропаганда, що буквально й означає латиною «те, що підлягає поширенню (віра)» (propaganda) або ж «поширюю» (prōpāgo).

Взагалі, слово «пропаганда» тісно пов'язане саме з вірою та її інституційним розвитком у вигляді церкви й походить від назви католицької організації Congregatio de Propaganda Fide (Конгрегація поширення віри), створеної Папою Римським Григорієм XV у 1622 році. Саме тоді Апостольська столиця почала активно протидіяти реформації, а метою цього органу (Конгрегації) було поширення правильного, з погляду Ватикану, віровчення, переконування іновірців та відступників.

Проте пропаганда як явище існувала задовго до виникнення самого терміну. Одним з найбільш ранніх зразків пропаганди можна вважати преамбулу до Зведення законів Хаммурапі — одного з найдавніших і найкраще збережених законодавчих кодексів стародавнього Вавилону, створеного близько 1750 року до н. е. за наказом вавилонського царя Хаммурапі. Так от, у тій преамбулі сказано, що ці закони створені для встановлення справедливості в країні і для захисту слабких від сильних, хоча й насправді зміст самих законів переважно спрямовано саме на захист інтересів заможних верств за рахунок незаможного населення.

Давні греки в Афінах, які становили клас громадян, усвідомлювали свої інтереси саме як групи впливів, а також були добре обізнані про найголовніші справи та проблеми міста-держави. Вже тоді розбіжності з політичних і релігійних питань започаткували пропаганду та контрпропаганду. Афіняни використовували у своїй політиці такі інституції, як ігри, театр, збори, суди й релігійні свята, що давало можливість грекам пропагувати свої ідеї та вірування. Грецькі драматурги використовували драму в політичних, соціальних і моральних навчаннях. Іншим ефективним інструментом для відстоювання точок зору було ораторське мистецтво, в якому греки досягли успіху.¹

Колегію пропаганди було створено за Папи Урбана VIII у XVII ст. для підготовки священників до місій. Наприкінці XVIII ст. термін «пропаганда» почали вживати у позарелігійному значенні. Пропаганда відіграла важливу роль у конфлікті між королями та парламентом в Англії, була одним із засобів руху за незалежність Америки, а також під час Французької революції.² І вже на середину XIX ст. цей термін почав набувати негативних ознак, коли міцно вкоренився в політичній сфері. Особливого значення пропаганда набула з часів Французької революції.

У XX ст. з появою диктатур термін «пропаганда» набув ще більш негативних значень. В англійській мові «пропаганда» спочатку була досить нейтральним терміном, який використовували для опису поширення інформації на користь будь-якої мети. Однак протягом XX століття цей термін став цілком негативним у західних країнах, сприймається як поширення часто фальшивих, але, безсумнівно, «переконливих» заяв на підтримку

¹ Propaganda Psychology Wiki // Psychology Wiki. URL: <https://psychology.fandom.com/wiki/Propaganda>

² Андрієвский В. Пропаганда. Пропагандистські кампанії. Ведення пропаганди. Принципи пропаганди // AVA.MD. URL: <https://ava.md/2016/09/01/vitaliy-andrievskiy-propaganda-vvedenie/>

або виправдання політичних дій чи ідеологій. Це перевизначення виникло тому, що і Радянський Союз, і уряд Німеччини під керівництвом А. Гітлера прямо визнали, що використовували пропаганду на користь комунізму та нацизму відповідно у всіх формах публічного вираження.³ У Третньому Рейху існувало Міністерство пропаганди та громадської просвіти, а в СРСР — так званий агітпроп, тобто відділ агітації та пропаганди при ЦК КПРС (перейменовувався кілька разів, але слово «пропаганда» зникло з назви тільки в періоди 1962–1965 та 1988–1991 рр.).

Зрештою, президент США з 1969-го до 1974 р. Річард Ніксон якось сказав: «1 долар, вкладений у пропаганду та інформацію, вважається більш цінним, ніж 10 доларів, вкладених у створення систем зброї, бо останнє навряд чи буде колись ужито у справу, тоді як інформація працює щогодини та повсюдно».⁴ Сьогодні уряд США використовує різноманітні методи комунікації, спрямовані на вплив на цільову аудиторію. Від стратегічної комунікації та публічної дипломатії до MISO (психологічних операцій), ці методи служать фундаментальними інструментами, призначеними для підвищення здатності Америки досягати своїх зовнішньополітичних цілей.⁵

Тож що є пропагандою? Якщо ви розповідаєте другу про переваги того чи іншого товару — це вже пропаганда чи ще переконання знаннями і досвідом? А коли ви обговорюєте переваги тієї політичної партії над іншою в розмові з товаришем чи колегою — чи є це пропаган-

³ Modern Political Propaganda: Definition, Examples & How To Spot It // Liberties.eu. URL: <https://www.liberties.eu/en/stories/political-propaganda/43850>

⁴ Evaluating The Negative Role Of Media In International Security // LinkedIn: Log In or Sign Up. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/evaluating-role-mediainternational-security-vincent-muchangi>.

⁵ Disinformation in International Relations: How Important Is It // Brill. URL: https://brill.com/view/journals/shrs/29/1-4/article-p3_3.xml?language=en

дою з вашого боку? Як відрізнити позитивне і негативне у спробі когось у чомусь переконати і, власне, де саме присутня пропаганда та в чому її сутність і завдання?

Герт Джовет та Вікторія О'Доннел, наприклад, наголошують на тому, що пропаганда та переконання взаємопов'язані, бо базуються на комунікації. Розвиток і поширення інтернету в другій половині ХХ ст. можна розглядати як останній етап еволюції пропаганди. Інтернет не тільки поєднує всі методи, які використовували раніше, він також усуває національні кордони та державний контроль, дозволяючи розповсюджувачам поширювати повідомлення та зображення без цензури серед величезної аудиторії.⁶

Які ж критерії? Можливо, найголовнішим є конструктивність цілей? Якщо так, то це дозволяє визначити два типи пропаганди: позитивну та негативну.

Позитивна (конструктивна) пропаганда в максимальному зрозумілому кожному форматі доводить до споживача ті чи інші переконання. Ціль позитивної пропаганди — сприяння всезагальному добру, миру, взаєморозумінню. Позитивна пропаганда виконує виховну, інформаційну, роз'яснювальну функції в суспільстві. Вона здійснюється на користь тих, кому адресується, відповідній кількості осіб певних критеріїв відбору. Позитивна пропаганда не переслідує маніпулятивних цілей, не поширює брехню та пряме викривлення фактів.

Негативна (деструктивна) пропаганда зазвичай є потужною зброєю під час війни. Використовується для дегуманізації та формування ненависті до ворога, шляхом створення хибного образу ворожої країни чи нації у свідомості громадян. Негативна пропаганда діє за принципом «мета виправдовує засоби». Технологія створення певного

⁶ *McFaul M. From cold war to hot peace. — New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2018. — P. 51.*

ворожого персонажу дозволяє згуртувати натовп навколо пропагандиста, нав'язати вигідні йому погляди та стереотипи. Основна функція негативної пропаганди — створення двоякої ілюзії в призмі викривленої реальності, вигідної пропагандисту, з перевернутою системою переконань, поглядів, цінностей. Негативна пропаганда активно використовує метод навіювання з метою маніпулювання масами на користь вузької групи осіб.⁷

Натомість, скажімо, Гарольд Лассвелл визначив пропаганду як «вираження думки або дії, свідомо спрямоване індивідом або групою з метою впливу на думку або дії іншого індивіда або групи з визначеною кінцевою метою за допомогою маніпуляцій»⁸. Річард Алан Нельсон, зі свого боку, переконує, що пропаганда — це: «Систематична форма цілеспрямованого переконання, що має на меті вплинути на емоції, ставлення, думки та дії визначеної цільової аудиторії з ідеологічною, політичною чи комерційною метою за допомогою контрольованого передавання односторонніх повідомлень (що можуть бути фактами або ні) через прямі та масові інформаційні канали».⁹

Отже, пропаганда дуже часто супроводжується елементами інформаційно-психологічних маніпуляцій і дезінформацією, а сама сутність пропаганди полягає в такій формі комунікації, що спрямована на поширення в суспільстві — світогляду, теорії, твердження, фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на суспільну думку на користь певної спільної справи чи громадської позиції.¹⁰ Пропаганда зазвичай повторюється та

⁷ *Social control of propaganda // Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/propaganda/Social-control-of-propaganda>*

⁸ Там само.

⁹ Дивіться: *McFaul M. From cold war to hot peace. — New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2018. — 496 p.*

¹⁰ Дивіться: *Почепцов Г. Контроль над розумом. — Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2012. — 350 с.*

поширюється через різні засоби масової інформації, щоб сформуванню обраний результат суспільної думки. При цьому варто зауважити, що термін «пропаганда» у своєму початковому емоційному значенні мав нейтральне забарвлення й набув яскраво негативного емоційного забарвлення лише завдяки неетичній діяльності певних осіб, організацій, інституцій чи навіть політичних режимів окремих держав.

Тож нині сухою енциклопедичною мовою вказується, що пропаганда — це поширення різних політичних, філософських, наукових, художніх, мистецьких, інших ідей з метою їхнього впровадження в масову свідомість суспільства та активізації масової практичної діяльності населення; систематичні спроби маніпулювання переконаннями, поглядами чи діями інших за допомогою слів, знаків, символів (прапорів, пам'ятників, музики, одягу, жестів, знаків розрізнення, зачісок, зображень на монетах і поштових марках тощо). До пропаганди належать також повідомлення, які поширюють для здійснення вигідного впливу на суспільну думку, провокування запрограмованих емоцій та зміни ставлення чи поведінки певної групи людей у напрямі, безпосередньо чи опосередковано вигідному організаторам.¹¹

Залежно від джерел походження інформації виділяють «білу», «сіру» та «чорну» пропаганду. «Біла» пропаганда репрезентує відверто лояльну щодо об'єкта спрямувань позицію, яку проводять через будь-які ЗМІ офіційними каналами без приховування її спрямованості та джерела. «Сіра» нелояльна до адресата пропаганди; проводять через ЗМІ офіційними каналами, але з приховуванням її джерела та достовірної спрямованості. «Чорну» проводять офіційними каналами через опе-

¹¹ Троян С. С. Пропаганда // Велика Українська Енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Пропаганда>

ративні можливості спецслужб від імені неіснуючих чи спеціально створених під відповідними «легендами» підпільних опозиційних організацій.

Отже, як вже зазначалося, відповідно до природи повідомлення виокремлюють *два типи пропаганди*:

✓ позитивна, або конструктивна пропаганда — виконує в суспільстві виховну й інформаційну функції, не переслідує маніпулятивної мети, спрямована на все суспільство та прагне сприяти соціальній гармонії, злагоді, вихованню людей згідно із загальноприйнятими цінностями;

✓ негативна, або деструктивна пропаганда — нав'язує людям певні переконання та стереотипи для пошуку чи створення «образу ворога», конструювання ілюзорної, паралельної реальності з аберативною (перевернутою) або спотвореною системою цінностей, переконань, поглядів, що в кінцевому результаті має на меті розпалювання ворожнечі, нагнітання конфліктів, загострення суперечностей у суспільстві.

Приклади негативної пропаганди:

✓ пропаганда руйнування — формування образу ворога, ототожнення противника з особою, що має ледь не демонічні характеристики, викриття його системи цінностей з метою виправдання ворожих дій щодо нього (будь-яка військова пропаганда використовує цей підхід);

✓ пропаганда поділу — розпалювання національних, соціальних, релігійних та будь-яких інших суперечностей, спрямоване на розкол суспільства;

✓ пропаганда залякування — залякування супротивника з метою підірвати його моральний дух;

✓ пропаганда розпачу — прагнення переконати супротивника, що його становище безнадійне.¹²

¹² Modern Political Propaganda: Definition, Examples & How To Spot It // Liberties.eu. URL: <https://www.liberties.eu/en/stories/political-propaganda/43850>